

Record de Joan Bastardas: l'home, el mestre, la paraula

Participo en aquest acte amb una certa recança. D'una banda, és pública i notòria l'aversion de Joan Bastardas envers els actes d'homenatge aplicats a la seva persona. «Treu-li del cap», em va demanar quan va saber que el president de la Secció Filològica, que ens acompanya a la mesa, li preparava un homenatge en la intimitat de la Secció amb motiu dels seus noranta anys. Aquest acte d'avui és una mica no diré com traïr la seva voluntat, però sí com contrariar-lo a títol pòstum. Però també és cert que l'agraïment envers els mestres és una virtut i els homenatges a homes savis honoren qui els promouen i practiquen.

D'altra banda, crec que hi ha col·legues que podrien parlar amb més qualificació que no pas jo. Tanmateix, el gènere demana sempre una visió personal i esvaïr el dubte d'impostura. Podem fer-ho millor o pitjor, però el públic espera escoltar veus autoritzades en un acte com aquest.

Sé que no és la millor manera de començar una bella amistat ni de mostrar l'autoritat a què tot just m'he referit, però vaig tenir el plaer de conèixer Joan Bastardas per error. D'ell vaig rebre la primera lliçó universitària. Per error. Perquè s'havia produït un d'aquells canvis d'aula d'última hora que ja començaven a caracteritzar la disbauxa, esdevinguda crònica, de l'organització acadèmica dels primers dies de curs. Com als aeroports quan, a última hora, et canvien la porta de sortida del vol. De fet, el doctor Bastardas feia la primera lliçó de llatí de segon curs. Més tard en vaig rebre ensenyaments sobre llatí vulgar. La nostra relació, però, es va forjar sobretot després que va haver format part del tribunal que em va jutjar la tesi doctoral —no és que aquesta en fos la causa; és solament un terme *post quem*. Van sovintejar les nostres trobades a la universitat, al Centre Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) o a casa. Finalment, ens vam retrobar a l'Institut d'Estudis Catalans (IEC).

Molts han dit que Joan Bastardas era un mestre. Pocs, que ho era més enllà de l'aula i l'acadèmia, en el sentit anglosaxó del mot. No vull dir solament que el seu

magisteri filològic no es limitava a les classes, per molt que, com ens recordava Rosa Maria Pinyol en l'obituari que li dedicà, ell considerés un privilegi d'exercir la docència. És obvi que els mestres ho són tothora: ultra les aules, hi havia el despatx de la universitat, espaiós i ple de llibres, que feia també de seminari on s'aplegaven estudiants «al voltant d'una taula llarga lleugerament afuada» —com la descriu en un llibre—, el claustre de la facultat, obac a baix, assolellat a dalt, però també el CSIC, silent i monàstic, la Secció Filològica de l'IEC i les Oficines Lexicogràfiques, històriques, la Reial Acadèmia de Bones Lletres, un xic solemne, les lliçons improvisades en trobades a la llar o al tren de Sarrià, l'atrotinat i el d'ara. Però no em refereixo a aquesta mena de magisteri, sinó a d'altres. Per exemple, Joan Bastardas era un mestre en l'art del parlar indirecte, fenomen pragmàtic més o menys identificat, de gran importància en certes cultures i present arreu. Ho era en la conversa diària i també en situacions més formals, com a les reunions de la Secció Filològica. Era sagaç, però més encara, forçava la sagacitat de l'interlocutor.

Recordo que un dia, tot xerrant arran de no sé ben bé què vagament relacionat amb TV3, va amollar «Ara podem saber si ha plogut a València»: es referia, és clar, a la visió en pantalla del mapa dels Països Catalans amb què s'havia encetat la informació meteorològica, avui l'espai «El temps». Els Països Catalans eren l'espai de referència natural de Joan Bastardas, com els segles del IX a l'XI eren la seva primera referència temporal dins la filologia i els avatars del segle XX la seva referència vital. Avui sembla que l'expressió «Països Catalans» hagi fet mutis; hom organitza congressos sobre la crisi del concepte.

No els vull fer perdre el fil: tornem al parlar indirecte. De tant en tant, em feia arribar notes i epístoles sobre temes de gramàtica o filològics. En trio una a l'atzar: una llarga nota escrita a màquina sobre un tema de sintaxi. Hi llegeixo de la seva mà, escrit amb llapis:

Ara em dedico a estripar papers, però he pensat que aquest, i els adjunts, els podries estripar tu. Gràcies.

Crec que no cal gaire hermenèutica. Com en els acudits: no hi ha res pitjor que haver-se d'explicar després d'haver-los explicats.

Aquest mestratge en el parlar indirecte era una conseqüència natural d'un dels trets que el definien: una certa murrieria, i no ho dic «*en mala parte*», que usava fer la Real Academia Española; ho dic sense reserva i amb estimació. Hi ha la murrieria del qui ens vol imposar tortuosament un *fait accompli*, irreversible. No és això, la murrieria d'en Joan no perseguia fins ocults ni benefici personal; de fet, consistia a assolir un objectiu o induir a una acció sense esmentar-los explícitament, però a cara descoberta i a fi de bé.

Solia recórrer a una altra estratègia discursiva, a mig camí entre la desresponsabilització i la deferència. Això li permetia fer afirmacions prou fermes i afegir tot seguit que «tot plegat això no té cap importància», o «jo no sé si aquesta teoria meva és gaire convincent», insinuant que no calia prendre'l com a *auctoritas*. O, inversament, en relació amb una afirmació o una teoria d'altri que no li feia el pes: «Que no m'ho cregui, no vol dir que no pugui ser veritat.» O «Jo no comparteixo [...] aquesta opinió [...], que, tanmateix, em sembla saludable.» Es tractava d'escoltar i de llegir els altres amb la convicció que mereixen el benefici del dubte i que fins i tot poden tenir raó, sense anul·lar el criteri propi, de dialogar-hi. No és estrany que en una meravellosa obra adoptés la forma del diàleg.

Hem esmentat el seu compromís amb la docència. Que li agradava és cosa comprovada; amb quin objectiu, podríem deduir-ho d'aquesta seva afirmació, referida a la diversitat d'expressió lexical en les llengües:

Però una cosa és saber que cada llengua és un món, una altra cosa és mostrar-ho i encara una altra és viure-ho i fer-ho viure. Perquè jo, a classe, no vull que els alumnes aprenguin coses, sinó més aviat que les visquin.

No és una professió de relativisme pedagògic. Tampoc no feia més concessions del compte:

Que s'adormin o no s'adormin [els estudiants] depèn més d'ells que del professor, perquè també cal explicar coses tan àrides com necessàries.

La seva idea de la responsabilitat de l'ensenyament envers la llengua s'expressa en aquests mots —que també expressen el seu neguit per l'estat de salut del català—:

L'ensenyament hauria d'ajudar a fer del nostre lèxic un patrimoni estimat. [...] La vida actual i l'actual situació lingüística fan que la transmissió de la llengua no tingui un nivell de fluïdesa satisfactori [...] Llavors el problema que tenim ara mateix no és el de poder continuar parlant en català, sinó el de poder continuar pensant en la nostra pròpia llengua.

Em vénen al cap els mots de Fabra:

Perquè no es tracta pas d'escriure i de parlar amb correcció gramatical. Es tracta d'escriure i de parlar el català correctament [...] La correcció gramatical és una qüestió de l'ordre de la higiene. L'altra és una qüestió de pensament.

Malgrat la rima, la docència no s'adiu amb la maledicència, vici del qual Bastardas no s'agradava gens. En els *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* hi ha un moment en què deixa l'interlocutor amb la paraula a la boca:

Ací el vaig interrompre, perquè sé que la seva llengua, quan hi posa ironia, és com un bisturí, i a mi mai no m'ha estat plaent ni dir ni escoltar mal de ningú.

Alguna cosa em caldrà dir d'allò a què Bastardas dedicà la vida professional: la filologia. La filologia entesa com l'art de llegir a poc a poc i amb molt de deteniment, i com una ciència interpretativa per antonomàsia; la filologia entesa com la interpretació dels textos en llur context històric, facilitada adés per un treball previ de lliçó i d'edició; i com una disciplina que es val crucialment del mètode comparatiu. Bastardas era un filòleg de la vella escola, és a dir, un filòleg, i no se n'averkonyia. Sabia interrogar els textos de manera pertinent. Sabia que la filologia és una ciència àrdua i fràgil, que demana una gran inversió de temps, paciència i mètode. I que pot donar satisfaccions —intellectuals, evidentment. I també sabia que al capdavant la fragilitat de la disciplina li guardava les espatlles:

A mi em serveix de consol pensar que no hi ha cap gran disbarat que no hagi estat defensat per un gran filòleg ni cap gran filòleg que no hagi defensat un gran disbarat.

Voldria dir unes paraules sobre el filòleg com a membre de l'IEC i sobre la filologia i la tasca normativa.

La seva incorporació com a membre de l'IEC li va produir una gran satisfacció, i l'estima que professà a la institució i la dedicació amb què la serví són inqüestionables, fos des de la Secció Filològica, des de les Oficines Lexicogràfiques, des de la Vicepresidència o des de la Societat Catalana d'Estudis Clàssics —de la qual fou delegat de l'IEC—, per bé que en els darrers anys hi hagués més clarsobscurs. Vegeu què en diu:

Quan el Sr. Rubió em va posar a la solapa el distintiu de membre adjunt de l'Institut d'Estudis Catalans, per un moment vaig pensar que havia fet alguna cosa que valia la pena. No t'espantis; va ser sols un instant. Et feia sentir estimat. I això sí que va ser important per a mi.

Altrament, com a bon filòleg, Bastardas tenia una clara concepció del que implicava l'activitat normativa. Una concepció basada, com en Fabra, en el coneixement de la llengua antiga, de la història dels mots segons que es dedueix dels textos clàssics i dels autors canònics; basada en la fidelitat als fets més que no en l'especulació; basada, en fi, en una racionalització, sistematització i elaboració —un punt artificiosa— de la llengua genuïna i sense perdre el món de vista: sense ignorar l'objectiu pràctic de tota prescripció. Ell sabia que bufaven altres vents; no es pot pas dir que no en fos conscient o que no s'hi interessés, ben al contrari. De la mà de gent més jove, va interessar-se per les noves o renovades formes d'argu-

mentació gramatical. No solament el movia la curiositat: només caldria mencionar alguna de les anàlisis sintàctiques amb què acompanyà alguns estudis filològics —o viceversa.

Formà part d'aquell grup de membres de l'IEC que, havent-se format en la filologia tradicional, van tenir el coratge de promoure l'ús de les tecnologies de la informació en la gestió i en l'elaboració de projectes i d'iniciatives d'una gran transcendència, com la creació del Termcat —el Consell Supervisor del qual presidí— o l'endegament del Diccionari del Català Contemporani. En tot cas, però, ell tenia les seves conviccions i es devia a la seva formació filològica i a una concepció humanística de la llengua, oimés a l'hora de la codificació lingüística. En una d'aquelles notes que he esmentat suara, referida a la sintaxi del participi concertat seguit d'infinitiu, hi deia:

En tot això hi ha una cosa que em preocupa. Quan es fa normativa, en el camp de la sintaxi, primer cal examinar si la construcció Tal és o no és catalana, i això cal fer-ho examinant els textos des de les *Homilies*, estudiant el procés evolutiu de la construcció i escoltant la nostra pròpia consciència lingüística, sense oblidar tanmateix que «el gramàtic és el guardià de la història». Però les especulacions lingüístiques no han de complicar les coses. En el cas de l'acord s'ha condemnat la construcció *deia que aquesta cançó l'havia sentida cantar al seu avi* per una especulació lingüística, un afany de fer distincions (Fabra), i s'ha defensat també amb raonaments lingüístics (Ferrater). Jo la defenso demostrant senzillament que és catalana (i que no fa mal a ningú ni és conflictiva).

No cal dir que aquestes notes seves són farcides, com ho són els seus treballs, de citacions literals d'autors clàssics en suport dels arguments que hi descabdella.

Un altre aspecte que creia que havia de guiar l'activitat normativa és la utilitat i el seny. Un diccionari ha d'ésser útil i un lexicògraf ha de tenir sentit comú. És un fet que per a designar un mateix objecte llengües diferents poden afaiçonar els mots basant-se adés en la forma adés en la funció de l'objecte, en el seu ús. Que el català anomeni *forquilla* a la forquilla, per analogia amb la forma d'una forca, i que, en canvi, el castellà l'anomeni *tenedor*, seguint la seva funció d'estri emprat per a sostenir la carn a l'hora de trinxar-la, entra dins el disseny de les llengües i els recursos dels parlants, i és un delict per al lexicògraf. Que el *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC) atengui a tots dos criteris i defineixi el mot com un «estri de fusta, de metall o de plàstic, generalment d'una sola peça, en forma de forca, amb dues, tres o quatre puntes, el qual serveix per a agafar la vianda i portar-la a la boca, tallar-la, etc.», estic segur que el satisfieia prou, però que defineixi el mot *altaveu* com un «aparell que transforma un senyal elèctric en so» o *micròfon* com un «aparell que converteix les ones sonores en senyals elèctrics, el qual [*sic*] amplifica i reconverteix en so» i no faci entenenent per a què es fan servir aquests estris no el devia plaure gaire.

També era el seny el que davant la frase de Montserrat Roig, «Ulisses [...] havia estat fet per a la lluita i per a organitzar el seu petit país», el feia demanar: «És raonable trobar bé el primer *per a* i malament el segon?» O bé quan l'escriptura aglutinada i sincopada de la fórmula tradicional *si us plau*, amb què amablement el caixer automàtic ens invita a ésser pacients, li serveix per a posar el dit a la plaga de dos vicis actuals:

Més aviat és un problema d'ecologia: és com matar un rossinyol o una cuca de llum. Jo en conec un que proposa dir i escriure *desgard!*, en lloc de *Déu-vos-guard!*, que serviria per als creients i per als no creients. Però deixem-ho, que tot plegat no té gaire importància.

Sí, a estones era rampellut, el contrariava la manca de seny gramatical, tant en la dèria de confondre velocitat d'elocució i estructura com en els excessos del parlar políticament correcte. Però deixem-ho, que tot plegat no té gaire importància.

He deixat per al final un comentari sobre l'ús del coneixement o tot sovint el desconeixement filològic en l'argumentació. Es tracta del que anomenava la «fallàcia etimològica». Un dels perills de l'ús de l'etimologia, el significat original del mot, és interpretar-la com la «veritat del mot» i filosofar a partir d'aquí entenent que els mots oculten una veritat vertadera. El problema és que això es pot fer tan aviat partint d'una etimologia correcta com d'una d'incorrecta. Arran d'uns jocs verbals malabars d'Ortega i d'Unamuno, Bastardas, benvolent, accepta, tanmateix, que

com a recurs retòric l'etimologia sembla cosa ben legítima, si es maneja amb habilitat i sense pedanteria, i cal reconèixer que, jugant amb les etimologies, s'han dit coses amb molt d'enginy. En bones mans l'etimologia és un recurs retòric eficient [...]

I ho il·lustra amb un exemple que li havia d'ésser car: el títol del llibre d'un seu referent i mestre, Lluís Nicolau d'Olwer, *El pont de la mar blava*. En diu Bastardas:

La metàfora hi és expressada d'una manera tan subtil —i també tan elegant, que tot cal dir-ho— que ha d'explicar-la en la «Invitació» que encapçala el llibre quan diu: «alguna raó hi ha que la mateixa paraula designi el pont, en llatí, i la mar, en grec».

Però hi ha una cosa més perversa que la fallàcia etimològica i és la interpretació fallaç i contumaç; així, adverteix:

Traduint el llatí *hispanus* per *español* es pot produir una deformació fallaç i no lleu de la història catalana del segle IX. I no m'invento res.

I, tot i la benvolença mostrada envers l'ús retòric de l'etimologia en bones mans, sentència:

L'etimologia, el significat originari, no és per ell mateix un argument i tanmateix fer-ho servir és cosa arrelada. També és cosa arrelada [...] jugar amb els significats de les paraules i si convé forçar-los [...] Quan algú va decidir que *nació* i *nacionalitat* volien dir el mateix, però no ben bé el mateix, els legisladors suportaren amb indiferència (o amb resignació o amb valentia) les acusacions d'estultícia no solament dels semasiòlegs, sinó de la gent amb una mica de sentit comú.

Tot parlant de la llengua del segle IX, Joan Bastardas ens podia remetre al segle XX i encara, qui sap si amb clarividenc premonició, al segle XXI. I no m'invento res.

JOAN A. ARGENTER
Membre de la Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans